

Streszczenie

Celem pracy jest analiza wybranych aspektów relacji społeczno-przestrzennych w mniejszym mieście epoki przedindustrialnej i sprawdzenie, w jaki sposób przestrzeń niewielkiego ośrodka była czynnikiem wpływającym na miejscową społeczność oraz w jaki sposób miejscowa społeczność kształtowała otaczającą ją przestrzeń. Kwestie relacji przestrzennych w miastach wpisują się w tendencje dążące do uprzedzenniania analiz, związane ze zwrotem przestrzennym (*spatial turn*) i koncepcjami relacyjności przestrzeni. Badania te przeprowadzam na pochodzącym z pierwszej połowy XVII w. materiale źródłowym związanym z Dolskiem, należącym do biskupów poznańskich wielkopolskim miastem liczącym w tym okresie ok. 1000 mieszkańców. Wybór pierwszej połowy XVII w. jako okresu objętego badaniem wynikał z faktu zachowania dla tego czasu bazy źródłowej dobrze oświetlającej niektóre z elementów codziennego życia mieszkańców miasta w postaci serii ksiąg miejskich, rozpoczynających się od przełomu XVI i XVII w.

W rozdziale I scharakteryzowałem materialny aspekt przestrzeni miasta. Układ urbanistyczny Dolska nie był zbyt rozbudowany, składał się z rynku i siedmiu ulic, w większości zabudowanych jednonfrontowo wyłącznie drewnianymi domami. W obrębie układu znajdowały się charakterystyczne dla miast obiekty: ratusz, kościół parafialny, placówka szpitalna, łaźnia, kramy i jatki oraz pręgierz. Chociaż miasto nie było obwarowane murem, funkcjonowały w nim bramy. Na niektórych ulicach znajdowały się parcele gospodarcze z mielniami i ogrodami, a część działek miejskich w pewnym momencie była opustoszała. Na północ i południe od miasta znajdowały się dwa przedmieścia, z których położone na północy przedmieście śremskie miało nieco bardziej mieszkalny charakter, zaś południowe przedmieście gostyńskie – rolniczy. Lokalizacja samego Dolska i rozmieszczenie obiektów w przestrzeni miejskiej stanowią element procesu *spacingu*, czyli pozycjonowania dóbr społecznych i ludzi wobec innych dóbr społecznych.

Poznanie tak formowanej przestrzeni możliwe było dzięki opisom położenia nieruchomości w mieście, co analizowałem w rozdziale II. Nie tylko udało się odtworzyć ciągi sąsiedzkie poszczególnych pierzei wewnątrz miasta, ale też poznać elementy systemu językowego mieszkańców Dolska. Dokładniejsza analiza wykorzystywanych sposobów określania lokalizacji nieruchomości pozwoliła wskazać na znaną tendencję do podawania personaliów właścicieli sąsiednich nieruchomości i na charakterystyczne obiekty „widziane” i „niewidziane” w języku dolszczan. To opisywanie przestrzeni, wybiórcze i niekiedy mało dokładne, jest uchwytą częścią procesu syntezy przestrzeni, polegającej na integracji dóbr społecznych z ludźmi za pomocą zmysłu wzroku, uchwytą dla historyka przez pośrednictwo zapisanych na kartach źródeł wypowiedzi.

Przestrzeń obserwowana była również przestrzenią ocenianą. Wartości przypisywane poszczególnym częściom Dolska można poznać pośrednio, co staram się zrobić w rozdziale III. Obserwacja wyznaczonych kryteriów, uznanych za odpowiednie do zbadania tego zagadnienia, wskazały na dość oczywistą tendencję do nadawania największej wartości

przestrzeni rynkowej. To tam przez cały badany okres mieszkało najwięcej osób pełniących funkcje burmistrza i wójta, tam też najczęściej zamieszkiwali rajcy i ławnicy. To rynkowe nieruchomości były najdroższe. To tam najczęściej mieszkali ludzie najzamożniejsi. Jednak nawet ta przestrzeń była wewnętrznie zróżnicowana, a największą wartość dolszczanie przypisywali głównie północnej i zachodniej pierzei rynkowej, zwłaszcza okolicy północno-zachodniego narożnika rynkowego, z którego bieg zaczynała prowadząca w kierunku świątyni parafialnej i dalej dworu biskupiego ul. Kościelna. Ta ulica miała najlepszą ocenę mieszczan z elementów układu poza rynkiem. Największy majątek gromadzili mieszkający na rynku. W skali całego układu urbanistycznego widać, że to zróżnicowanie między ulicami było stosunkowo niewielkie, choć pewne z najbardziej oddalonych od rynku ulic (Gostyńska, Kozia) rzeczywiście rzadko były zamieszkiwane przez urzędników i majątnych ludzi, a znajdujące się na nich nieruchomości były relatywnie tanie.

Na konstituowanie przestrzeni i relacji społeczno-przestrzennych wpływały różne czynniki. W rozdziale IV weryfikowałem hipotezę o wpływie bliskości przestrzennej na relacje społeczne. W przypadku rzemiosł dolskich można znaleźć przypadki zarówno przestrzennej integracji w obrębie dwóch zawodów (rybacy, zduni), ale też rozmieszczenia przedstawicieli tego samego rzemiosła na obszarze praktycznie całego miasta lokacyjnego (szewcy, krawcy). Relacje te kształtowały zapewne w jakiś sposób poczucie świadomości i wspólnotowości lokalnej. Przestrzenna analiza wyboru małżonków z Dolska, świadków tych małżeństw oraz świadków, wykonawców i opiekunów testamentów wykazuje w gruncie rzeczy dwie tendencje: mieszkanie na tej samej ulicy mogło, ale dość często nie wpływało na dobór odpowiednich osób, chyba że mieszkało się na rynek lub na ul. Kościelnej. To z tych dwóch części Dolska – zarówno spośród mieszkańców rynku, jak i ul. Kościelnej – pochodziło najwięcej świadków i wykonawców. Widać więc pewną zależność przestrzenną, ale związaną z postrzeganiem osób zamieszkujących rynek i ul. Kościelną jako najbardziej odpowiednich do tego typu działań.

Stosunki społeczno-przestrzenne nie dotyczyły wyłącznie relacji wewnątrzmijskich, co analizuję w rozdziale V. Dolszczanie utrzymywali kontakty z osobami zamieszkującymi przede wszystkim południowo-wschodnią część pow. kościańskiego, czyli z okolicznych wsi i najbliższych miast. Dotyczyło to zarówno codziennych kontaktów handlowych i społecznych, wyboru małżonka czy przeprowadzek do Dolska i z niego.

Głównym wnioskiem płynącym z przeprowadzonych badań jest to, że nawet na obszarze stosunkowo niedużego układu urbanistycznego można znaleźć przykłady relacji przestrzennych wpływających na codzienność mieszczan. Ich intensywność zależała od rejonu miasta: większa dotyczyła relacji wewnątrzrynkowych i na ul. Kościelnej. Wynikała też w dużej mierze od pozycji społecznej osób zamieszkujących poszczególne części Dolska.

Słowa kluczowe w języku polskim

przestrzeń, miasto, małe miasto, społeczność, nowożytność, relacje społeczno-przestrzenne